

УДК 140.8

СВІТОГЛЯД – КЛЮЧОВА ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

I. Ф. Надольний,

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук, заслужений працівник освіти України, Національна академія статистики, обліку та аудиту

У межах статті проведено теоретико-методологічний аналіз світогляду, визначено його структурні складові, установленно, що світогляд є основою реального утвердження людини в усіх сферах її життєдіяльності, особливо в практичній та духовній діяльності. Доведено, що світогляд є способом інтерпретації буття людини, формою духовного засвоєння й розуміння навколишнього світу, реальних існуючих цінностей, знань, уявлень людини про світ та їх цілісне, практичне спрямування. Висвітлено основні функції й принципи світогляду. Конкретизовано світоглядні складові діяльності людини, що регламентовані її практичним досвідом і теоретичною діяльністю; відповідно до цього світогляд є теоретичною основою потреб, інтересів, цілей, мотивів людської діяльності з реалізації індивідуальних, індивідуально-суспільних та суспільних ідеалів відповідної історичної доби.

Ключові слова: світогляд, світ, світовідчуття, світовідношення, потреби, інтереси, ідея, ідеали, практична діяльність, людиноцентризм, вільний вибір, духовні компоненти, духовне життя, духовний світ, гностичний, гносеологічний, переконання, активність людини, соціально-ціннісна орієнтація, єдиний вимір, життєвість, буття, буттєвість.

I. F. Nadolny,

Doctor of Philosophy, Professor, Head of Department of Philosophy and social and human sciences, honored worker of Ukraine, National Academy of Statistics, Accounting and Auditing

WORLDVIEW – A KEY PROBLEM OF KNOWLEDGE AND ACTIVITY

The article aims to carry out theoretically methodological research of outlook, defining the peculiarities of its components. The outlook was found out in the article to be the basis for person's establishing in all spheres of his/her life, especially in practical and spiritual activities. World outlook is the means of interpreting person's existence, the form of spiritual learning and the understanding of the world around as well as of the real values, knowledge and person's ideas of the world and their holistic, practical focus. According to its structure, world outlook includes the most general spiritual components of the society that are the most completely manifested in the state management. The world outlook has the following component – social phenomenon, based on the practical experience and theoretical activity of social structures.

Key words: ideology, world outlook, the world attitude, needs, interests, idea, ideals, effort, lyudynotsentryzm, free choice and spiritual components of spiritual life, the spiritual world, gnostic, epistemological, beliefs, human activity, social value orientation the only dimension, vitality, life.

И. Ф. Надольный,

доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и социально-гуманитарных наук, заслуженный работник образования Украины, Национальная академия статистики, учета и аудита

МИРОВОЗЗРЕНИЕ – КЛЮЧЕВАЯ ПРОБЛЕМА ПОЗНАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

В рамках статьи осуществлен теоретико-методологический анализ мировоззрения, определены его структурные составляющие, установлено, что мировоззрение является основой реального утверждения человека во всех сферах его жизнедеятельности, особенно в практической и духовной деятельности. Доказано, что мировоззрение является способом интерпретации бытия человека, формой духовного усвоения и понимания окружающего мира, реально существующих ценностей, знаний, представлений человека о мире и его целостное, практическое направление. Освещены основные функции и принципы мировоззрения. Конкретизированы мировоззренческие составляющие деятельности человека, которые регламентированы его практическим опытом и теоретической деятельностью; согласно этому мировоззрение является теоретической основой потребностей, интересов, целей, мотивов человеческой деятельности в контексте реализации индивидуальных, личностно-общественных и общественных идеалов соответствующей исторической эпохи.

Ключевые слова: мировоззрение, мир, мироощущение, мироотношение, потребности, интересы, идея, идеалы, практическая деятельность, человекоцентризм, свободный выбор, духовные компоненты, духовная жизнь, духовный мир, гностический, гносеологический, убеждения, активность человека, социально-ценностная ориентация, единственное измерение, жизненность, бытие.

© Надольний І. Ф., 2015

Постановка проблеми. Світогляд є методологічною інтенцією, через яку людина формує своє інтегроване ставлення до об'єктивної дійсності, екстраполюючи світ у конкретних формах його буття та ставлення до нього. Традиційно світогляд формується у свідомості конкретних людей, регламентується їхньою освітою, включаючи всю систему цінностей, принципів, переконань, які вона сповідує протягом усього життя, трансформуючи її у форму відповідного вибору, який визначає її людиноцентристський форпост.

Світогляд є основою реального утвердження людини в усіх сферах її життєдіяльності, особливо в практичній та духовній діяльності. Світогляд є способом інтерпретації буття людини, формою духовного засвоєння і розуміння навколишнього світу, реальних існуючих цінностей, знань, уявлень людини про світ та їх цілісне, практичне спрямування. Світогляд включає в себе найбільш загальні структурні елементи суспільства, духовні компоненти, що виявляються найбільш цілісно в державно-управлінській діяльності. При цьому можна вказати на такі складові світогляду як суспільного феномену, зумовленого практичним досвідом та теоретичною діяльністю суспільних структур. Тут важливо зазначити, що світогляд – це насамперед сприйняття світу людиною як цілісно визначеної моделі всього існуючого; сприйняття моделі соціуму й образу людини як найбільш суттєвого елемента цього соціуму; усвідомлення особистісного “Я”, свого місця в суспільстві та світі; у кінцевому підсумку, вироблення своєї життєвої позиції, програми дій, практичних вчинків.

Світогляд – це цілісна картина світу, у якому головне місце посідає відношення “людина–світ”, а головний суб'єкт, диригент цього процесу – людина. Людина тут виступає не як абстрактна даність, сутність, а як світ людини, як держава, як суспільство. Світогляд – це інтегративна сукупність уявлень, ідей, поглядів, цінностей, принципів, що визначають найбільш широке розуміння світу, місце в ньому людини та її життєвої позиції, реальної поведінки з досягнення ідеалів відповідної історичної епохи. Під світоглядом слід розуміти результат духовного осягнення людиною, людством світу як цілісності [1, с. 242].

У світогляді кожної людини існує свій неповторний світ, свій Всесвіт. Недарма сучасні філософи-екзистенціалісти підкреслюють, що зі смертю кожної людини гине і Всесвіт, що існував у духовному світі цієї людини. Світоглядні узагальнення підносять елементи нашого духовного життя на якісно новий і вищий рівень, а тому світогляд – це синтез і вищий рівень духовного життя людини. Світогляд – система узагальнюючих поглядів на світ і своє місце в ньому, а також зу-

мовлене цими поглядами ставлення до оточуючої дійсності та до самого себе; сукупність основ життєвих позицій людини/людей, її/їх ідеали, переконання, принципи пізнання та ціннісні орієнтації.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Термін “світогляд” було запроваджено до широкого наукового вжитку засновником німецької класичної філософії І. Кантом.

Співвідношення “ми” (люди) і “він” (світ) можна розглядати як сутність світогляду. Світогляд – у його сутнісному розумінні – це сукупність образів і уявлень, система понять і категорій, яка підпорядкована процесові визначення місця людини, людей у світі, їхнього історичного походження та ролі людини в плинному змінюваному світі [2, с. 54].

Структурно світогляд розглядають у двох аспектах: *гносеологічному* і *соціологічному*. Найважливішими структурними елементами *гносеологічної* структури світогляду виступають: *світобачення* (принципи монізму, плюралізму, еkleктизму, догматизму); *світовідчуття* (індивідуальний, сімейний, груповий, етнічний, класовий, суспільний, загальнолюдський досвід); *світоспоглядання* (мета, цілі, що усвідомлюються через універсальні форми діяльності: потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки); *світорозуміння* (досвідні, емпіричні та теоретично-наукові знання). Ці компоненти взаємопов'язані й утворюють певну інтегративну систему, певну цілісність знань людини про світ і саму себе, виокремлення своєї сутності у світі.

Складовими *соціологічного* аспекту структури світогляду виступають: знання, уявлення, ідеї, погляди, теорії, цінності, гіпотези, ідеали, віра, усвідомлення їх людиною на буденному і теоретичному рівні, вироблення на цій основі відповідних переконань (віра, надія, любов). Переконання – це незворушна впевненість у правильності ідей, знань, ідеалів, поглядів, принципів, які оволодівають людиною, підпорядковують собі її почуття, розум, волю, совість, вчинки. Як результат – практична діяльність, рольова поведінка, діяльнісна поведінка індивіда чи певної спільноти.

Ядром світогляду є *переконання*, саме вони поєднують думки з діями, спонукають до втілення ідей у життя через практичну діяльність. Відсутність переконань свідчить і про відсутність світогляду, оскільки він або не сформувався, або девальювався. Термін “переконання” вживають у подвійному значенні. Під “переконанням” розуміють, з одного боку, вплив на свідомість особистості з метою створення спільної системи поглядів, на основі якої формується потенційна готовність особистості до діяльності, а з другого – результат цього процесу. Переконання – це сукупність поглядів і уявлень

(концепцій) окремої особистості, що ґрунтується на знаннях та соціальних інтересах і зумовлює її діяльнісно-вольову активність, вчинки, поведінку.

Структурними елементами переконання є: знання, певні ідеї, концепції, що складають основу; об'єктивно-гносеологічна характеристика цих ідей та концепцій; логічний статус вираженої в концепціях інформації; соціально-ціннісна орієнтація особистості; вольова активність людини. Кожна із вказаних складових переконання виконує відносно самостійну роль у процесі їх формування. У цьому аспекті К.Маркс досить влучно зазначив, що переконання оволодівають нашою думкою, підпорядковують себе їхнім цінностям, до яких розум приковує нашу совість, – це кайдани, з яких не можна вирватися, не розірвавши свого серця. Це закони, які людина може перемогти лише за умови підкорення їм.

Світогляд, – як зазначав академік В.Шинкарук, – є вихідною і основоположною формою духовного освоєння дійсності. Саме через світогляд світ відкривається людині, і те, яким він їй “відкривається”, залежить від світогляду. Отже, світогляд є і способом “освоєння” світу, у світогляді світ постає в перетворенню духовною діяльністю людини вигляді. Принагідно тут можна продовжити аналітичні судження щодо характеристики світогляду, висловлені В.Шинкаруком, який, зокрема, зазначає, що справжнє наше життя – це переживання буття через дистанціювання від “осьдечки”, входження у світ культури. У світ, даний в уяві. Це – вже духовне життя. Світ цього життя це – світ, даний нам у нашій вірі, надії і любові.

Формулювання цілей (мети) статті. Мета цієї статті полягає в проведенні теоретико-методологічного аналізу світогляду. Досягнення мети зумовлює вирішення таких завдань: визначити структурні складові світогляду як основи реального утвердження людини в усіх сферах її життєдіяльності, особливо в практичній та духовній діяльності; довести, що світогляд є способом інтерпретації буття людини, формою духовного засвоєння і розуміння навколишнього світу, реальних існуючих цінностей, знань, уявлень людини про світ та їх цілісне, практичне спрямування; конкретизувати світоглядні складові діяльності людини, які регламентовані її практичним досвідом і теоретичною діяльністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реальність буття духовного світу на відміну від матеріального ґрунтується не на даних зовнішніх чуттів (відомо п'ять зовнішніх чуттів), а на особливого роду чуттєвості, яка здавна дістала узагальнену назву – *любов*. У широкому спектрі чуттєвих відношень людини до світу є низка почуттів, що “мають справу” з ідеально-реальними предметами. Для закоханого, – кохана є і реальність, й ідеал.

Другою важливою особливістю предметів любові є їх смисложиттєвий сенс. Заради них той, хто їх має, здатний на повне самозречення. Від служіння їм він отримує вищу насолоду, від втрати – муки і страждання.

Третя особливість почуттів любові полягає у здатності перетворювати знання, ідеї, образи певних цінностей в ідеали. Ідея добра стає моральним ідеалом, коли вона животворилася моральними почуттями, коли служіння добру приносить вищу моральну радість, а зрада – горе, муки, сумління. Це стосується й ідеї Бога. Саме через любов вона переоцінюється і стає найвищою ідеальною реальністю.

Любов, за Біблією, – вища і за найглибші знання, і за найсильнішу віру, і за найвітнішу надію. Чому? Тому, що “она сама – божественна. О Боге нельзя говорить, что Он верит и надеется, но можно сказать, что Он любит. Любовь принадлежит самому существу Его. Любовь – это цель, а вера и надежда – средства, ведущие к достижению этой цели” [10, с. 103].

Віра – одна з найглибших підвалів духовності, – продовжує В.Шинкарук, – з'єднує любов з надією і забезпечує сприйняття майбутнього як здійснення чекань, сподівань, жадань, властивих цій любові, отже – ідеалів справді людського життя. Майбутнє невидиме, воно ще не прийшло. У ньому криються різні можливості: випадків – щасливих і нещасних, подій – радісних і гірких, здійснення і нездійснення жадань, з'єднання чи розлука з любов'ю. Світоглядне бачення майбутнього, навіть коли воно спирається на наукові прогнози, не може обійтися без віри, бо вірогідні наукові знання тут вкрай обмежені, особливо індивідуального буття. Ми віримо в нашу долю і сподіваємося на краще. Людина діє, оскільки це єдиний вимір часу практичного цілепокладання. Світ майбутнього, яким би він не уявлявся, – це світ можливостей. Світ минулого – це світ реалізованих чи втрачених можливостей.

Надія – одна з форм сприйняття майбутнього. Без надії неможливе світоглядне виживання і переживання майбутнього, не може бути віри в буття в трансцендентному світі, у реалізацію ідеалів. Надія синтезує знання і віру, мрію і реальність. Вона – мрія, у реалізацію якої ми повірили, мрія, що стала об'єктом віри. Віра і надія здатні животворити волю, піднімати людей на подвиги. Можливо і зовсім інше. Можливі фашизм, безумство, інквізиція, різноликий екстремізм. Любов робить віру і надію людськими в людині, найглибшими підвалинами духовності.

Віра є вірою незалежно від того, релігійною вона є чи позапартійною, тільки б животворилася любов'ю, так само як людина є людиною, незалежно від її соціального статусу, віку і статі, тільки б домінували в ній людське і людяність. “Софія” та її діти –

Віра, Надія, Любов, тобто розум, що опирається на найглибші підвалини духовності [9, с. 145].

Розвиток світогляду відбувається шляхом зміни форм практичного освоєння людиною світу та його теоретичного самоусвідомлення. Світогляд – це найвища форма самоусвідомлення людиною, логічно впорядкована система світобачення, світовідчуття, світоспоглядання, світорозуміння.

За різних історичних епох формувалися головні структурні системи світогляду:

- *космоцентрична*, сутність якої спрямована на пошуки єдиного розуміння світобудови;
- *теоцентрична*, у якій панує віра в надприродні сили;
- *антропоцентрична*, що пов'язана з усвідомленням людини центром Всесвіту, розкриттям можливостей розвитку особистості.

Отже, світогляд – це система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на відношення людини до оточуючої її дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації [6, с. 569]. Інакше кажучи, світогляд – це інтегративна сукупність уявлень, ідей, поглядів, цінностей, принципів, що визначають найбільш широке розуміння світу, місце в ньому людини та її життєві позиції, реальної поведінки з досягнення ідеалів відповідної історичної епохи. Під світоглядом слід розуміти результат духовного осягнення людиною, людством світу.

Об'єкт світогляду – світ як цілісність; *предмет* – відношення “людина–світ”. Світогляд – це самоусвідомлення буття світу і людини, це ядро суспільної й індивідуальної свідомості.

Світогляд може бути:

- науковим і ненауковим (оманним, заблудним);
- матеріалістичним і ідеалістичним;
- атеїстичним і релігійним;
- революційним і консервативним;
- національним і загальнолюдським.

У сукупності всі елементи світогляду, його складові, рівні в цілому утворюють світоглядну культуру особистості.

Структура світогляду висвітлює стан, міру наближення людини до світу в процесі творення його як системного образу. Тому розрізняють світогляд:

- а) буденно-практичний (життєвий);
- б) теоретичний.

Буденно-практичний (життєвий) світогляд більше спирається на чуттєве, ніж раціональне в діяльності людини. Цей рівень світогляду не аналізує дійсність, лише констатує, узагальнення мають, як правило, меркантильний характер. Він містить у собі відчуття, настрої, переживання.

Світобачення розпочинається саме із буденно-практичного світогляду, оскільки витоками є його чуттєвість.

Теоретичний (раціональний, ідеологічний) рівень містить у собі погляди, ідеали, переконання тощо. Теоретичний світогляд – це системне бачення людиною свого взаємовідношення зі світом на основі знання, пояснення, передбачення.

Світогляд також розрізняють у двох аспектах:

- *широкому розумінні* – це сукупність усіх поглядів на світ: природничих, суспільних, етико-естетичних, релігійних, освітніх тощо;
- *вузькому розумінні* – це власне філософське світобачення.

Історія засвідчує, що світогляд – це далеко не проста сукупність усіх поглядів на світ і його зміст не вичерпується самою філософією. Не може бути світогляду без ідеалу; ідеал потребує віри у своє втілення. Віра ж невіддільна від любові, людина вірить і сподівається на те, що вона вважає святим і дорогим. Саме тому світогляд – не тільки знання та усвідомлення, це ще й життєвий процес, а саме: духовно-практичне засвоєння світу, у якому світові дійсному, світові наявного буття протиставляється світ належного, світ ідеалів, цілей і сподівань, трансцендентний світ жаданого буття.

Основні функції світогляду:

- орієнтаційна;
- пізнавальна;
- виховна;
- ідеологічна;
- комунікативна;
- творчо-перетворювальна (практична);
- прогностична та ін.

Основні принципи світогляду:

- об'єктивність;
- детермінованість суспільним буттям, реально-історичними умовами та політичними структурами, ідеалами;
- історизм;
- плюралізм;
- конкретно-історичний аналіз, сприйняття світу тощо.

У філософській науці існує чимало поглядів, концепцій про типологію світогляду та його історичність. Кожен стан світогляду супроводжує історію людства. Більшість дослідників схиляється до такої періодизації світогляду, що відповідає в цілому історичному поступу людської цивілізації: життєвий, міфологічний, релігійний, філософський, науковий, кожен із яких має свої специфічні особливості, ознаки.

Розвиток світогляду відбувається шляхом зміни форм практичного освоєння людиною світу та її теоретичного самоусвідомлення. Світогляд – найвища

форма самоусвідомлення людини, логічно впорядкована духовно-раціональна система досягнення світу. Ядром світогляду виступає інтегративне, духовне утворення, що спонукає до практичної дії, до певного способу життя, а також переконання, які поєднують раціональне з досвідним, теоретичне з практичним, спонукають людину до реалізації ідей у повсякденно-практичному їх бутті.

Відсутність переконань засвідчує і відсутність світогляду, світоглядної культури, які або не сформувалися, або девальвувалися. Історичний досвід підкреслює, що найважливішим елементом реалізації теоретичних моделей досягнення людиною світу є її духовно-практична діяльність, співвідношення мотивів і цілепокладань. Тут принагідно, як зазначають дослідники світогляду, виокремити такі істотні риси цього складного і суперечливого процесу: цілерационально діє той індивід, чия поведінка зорієнтована на мету, раціонально відображає відношення засобів до цілі (мети); ціннісно-раціональна дія індивіда, яка охоплює необхідність дотримання певних правил, норм, цінностей, що характерні для конкретного суспільства; афективна дія індивіда, зумовлена переважно емоційним станом, характеризується мінімальною відсутністю свідомості, де переважає прагнення до негайного задоволення пристрасті, намагання помститися тощо; традиційна дія індивіда здійснюється

в строгій відповідності з існуючими в суспільстві традиціями, звичаями, правилами, нормами.

Прийнято вважати, що формами соціальної взаємодії (взаємовідносин) є кооперація, конкуренція, конфлікт, толерантність, які мають специфічні ознаки і конкретні прояви в життєдіяльності людей, соціальних груп та інститутів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, світогляд є теоретичною основою потреб, інтересів, цілей, мотивів людської діяльності з реалізації індивідуальних, індивідуально-суспільних та суспільних ідеалів відповідної історичної доби. Проведений теоретико-методологічний аналіз світогляду дав змогу визначити його структурні складові, установити, що світогляд є основою реального утвердження людини в усіх сферах її життєдіяльності. На підставі цього доведено, що світогляд є способом інтерпретації буття людини, формою духовного засвоєння і розуміння навколишнього світу, реальних існуючих цінностей, знань, уявлень людини про світ та їх цілісне, практичне спрямування і структурно включає в себе найбільш загальні структурні елементи суспільства і духовні компоненти. Конкретизовано світоглядні складові діяльності людини, які регламентовані її практичним досвідом і теоретичною діяльністю.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. – К., 2006. – 502 с.
2. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми : монографія / за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – 320 с.
3. Коваленко М. М. Світогляд як основа культури. Типи світогляду / М. М. Коваленко // Трибуна. – 1992. – № 5. – С. 31–40.
4. Сравнительное изучение цивилизации. – М., 1991. – 240 с.
5. Терещенко Ю. І. Віра – життєдіяльний потенціал людини / Ю. І. Терещенко // Освіта України. – 2007 р. – 17 квіт.
6. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 740 с.
7. Філософія : навч. посіб. / за заг. ред. проф. І. Ф. Надольного. – 8-ме вид., допов., переробл. – К. : Вікар, 2010. – 457 с.
8. Марченко П. До Віри-через Тригнозис / Петр Марченко // Вечір. Київ. – 1998. – 5 верес.
9. Шинкарук В. І. Віра, Надія, Любов / В. І. Шинкарук // Віче. – 1994. – № 3. – С. 140–150.
10. Толкования Библии. Новый Завет. – Петербург, 1911–1913. – Деяние Апостолов. – С. 103.

References

1. Andrushchenko V. P. Orhanizovane suspil'stvo / V. P. Andrushchenko. – K., 2006. – 502 s.
2. Derzhavne upravlinnya: filosofs'ki, svitohlyadni ta metodolohichni problemy : monohrafiya / za zah. red. d-ra fillos. nauk, prof. V. M. Knyazyeva. – K. : Vyd-vo NADU, 2003. – 320 s.
3. Kovalenko M. M. Svitohlyad yak osnova kul'tury. Typy svitohlyadu / M. M. Kovalenko // Trybuna. – 1992. – # 5. – S. 31–40.
4. Sravnytel'noe yzuchenye tsyvylyzatsyy. – M., 1991. – 240 s.
5. Tereshchenko Yu. I. Vira – zhyttyediyal'nyy potentsial lyudyny / Yu. I. Tereshchenko // Osvita Ukrayiny. – 2007 r. – 17 kvit.
6. Filososfs'kyi entsyklopedychnyy slovnyk. – K. : Abrys, 2002. – 740 s.
7. Filosofiya : navch. posib. / za zah. red. prof. I. F. Nadol'noho. – 8-me vyd., dopov., pererob. – K. : Vikar, 2010. – 457 s.
8. Marchenko P. Do Viry-cherez Tryhnozys / Petr Marchenko // Vechir. Kyiv. – 1998. – 5 veres.
9. Shynkaruk V. I. Vira, Nadiya, Lyubov / V. I. Shynkaruk // Viche. – 1994. – # 3. – S. 140–150.
10. Tolkovakyya Byblyu. Novny Zavet. – Peterburh, 1911–1913. – Deyanye Apostolov. – S. 103.